

Johann Samuel Toperczer gondolatvilága

JÁNOS RATHMANN

JOHANN SAMUEL TOPERCZER'S THOUGHTS

101.9

929 Toperczer, Johann Samuel

J. S. Toperczer's origin, three identity (German, Hungarian, Slovak). His studies at the Jena University, at the centre of Kantian philosophy and ideology. Influence of C. Reinhold, Fr. Schiller, J. G. Herder, J. W. Goethe. Toperczer's kantian thoughts. Teacher of the Levoča Secondary School. His thesis in Jena (defending Kantian theory), his published anonymous works, his translations, and manuscripts that remained.

A kitűnő lőcsei líceumi tanár, Johann Samuel Toperczer (1770–1815) alakja ma alig ismert, művei nem jelentek meg újra, nagy kéziratok hagyatéka jószerivel feltáratlan, kiadatlan és lefordíthatatlan. Toperczer két nagyobb tanulmányát, két prédikációkönyvét és filozófiai tárgyú doktori disszertációját hagyta ránk nyomtatásban, ám ennek sokszorosa volt a kéziratok hagyatéka, amelyből a 19. századi elemzők a rendkívül színes, sokirányú műveltségű tanár és kutató képét vázolták előttünk. Egyetlen nevesebb életrajzírója, Jakob Melzer még némi reménykedéssel ír nagy irodalmi értékű, kétségkívül tudományosnak mondható kéziratának várható sorsáról, bár előre szánakozik is, hogy esetleg a molyok zsákmányává válhatnak.¹ E sorok írója meg van győződve róla, hogy Melzernek, a – néha dagályosan fogalmazó – jó lőcsei életrajzíróknak igaz szavai arra intenek, hogy a lehető leggyorsabban törleszteniük kell valamit abból a restanciából, ami napjainkra – sajnos – felhalmozódott: legalább összegezni azt, ami még a megmaradt írásokból leszűrhető, ill. ami a kortársak tollából megállapítható; másrészt magyarul kiadni azt, ami ma is érték, de ami sohasem jelent meg.

Előrebocsátom: J. S. Toperczer az akkori lőcsei líceum legképzettebb és legműveltebb tanárai közé tartozott, már a nyelvtudása (latin, görög) is imponáló, nagy művekre és hű fordításokra predesztinálta volna. Önálló gondolkodása, amely biztos kantiánus alapokon állt, talán képes lett volna túl is menni a kriticizmuson. Megértette nagy mesterét, Kantot csakúgy, mint korának Kant-interpretátorait, Forberget, Reinholdot, Schmidet vagy kedves tanárát, a jénai egyetem történelemprofesszorát, Schillert. Ösztönzést kapott tőlük a tudás, az önálló gondolkodás elérésére. De inspirációt kapott az akkori progresszív és élen járó jénai egyetemtől magától, az egyetem goethei szellemű alkotó légkörétől is.

Életút, pályakép

Életrajzának feltáráshoz latin nyelvű önéletrajza² is forrásul szolgál.

Johann Samuel Toperczer (vagy Topperczer), a legjobb zipserek egyike, 1770. augusztus 15-én Lőcsén született.

Apa és fia: Johann Toperczer és fia, Johann Samuel Toperczer (1770–1815) jelentős párost alkottak a lőcsei líceumban. Az apa, Johann Toperczer, a gimnázium conrectora volt, nagyon művelt, tudós ember, az iskolaügyben kiérdemesült férfi, aki maga is könyvek szerzőjeként lett ismertté. Egy latin nyelvű retorikai tankönyvet hagyott az utókorra (*Rhetorica, tradita per J. Toperczer. Gymn. Ev. Leutschovien-sis. olim conrector. Anno 1783*). A szép beszédet, a szónoklás fortélyait, az iskola áldozatkész szolgálatát Samuel apja példáján látta és sajátította el.

Ami J. S. Toperczer nyelvi hovatartozását illeti: mint tősgyökeres szepességi beszélt magyarul, németül, értett szlovákul, írott művei német és latin nyelvűek. Tanár korában Lőcsén bizonyos latinul tanított, lehettek német órái is.

A továbbiakban Melzer a fő forrásom, jellemzéseiben nem kívánom korrigálni a stílusát.

A gondos nevelésben részesülő ifjú Toperczer meghálálta a törődést, s a jól képzett ifjú mind szellemileg, mind erkölcsileg kitüntette magát. A lőcsei iskolában társa volt Johann Bogsch, Samuel Kribel és Elias Chrastina. A magyar nyelv jobb elsajátítása céljából a sárospataki kollégiumba ment. Tanulmányait Sopronban folytatta, ahol tanárai közé tartozott Wietoris és Raitsch.

Toperczer teológusnak készült. Hogy jövőbeni hivatásához tökéletes képzést kaphasson, 1791-ben Jénába ment, és az ottani egyetem hallgatója lett. Neves tanárai között említhető Döberlein, Griesbach (teológia), Schiller (történelem), a filológiában és irodalomtörténetben Schütze. Doktori disszertációját az ismert kantianus filozófusnál, Forbergnél írta, filozófiatanárai között volt az akkor nagyon népszerű Reinhold. Tanáraival kialakult barátsága nagyban hozzájárult szellemi fejlődéséhez.

Diáktársai közül kiemelkedett a szorgalom és ambíció tekintetében. Háromévi jénai tanulás után tért vissza szülővárosába, ahol rövid idő után házitanítói meghívást kapott Prónay László családjához, ahol két teljes évet töltött el pedáns és korrekt tanári munkában. Ez idő alatt a lőcseiek meghívták líceumi tanárnak, töltené be a harmadik professzor állását (1796). Voltaképpen ilyen minőségben dolgozott aztán Lőcsén mint a hivatalát már nehezen betölteni tudó apja adjunktusa. Hat éven át működött az iskolában teljes aktivitással. 1804-ben Nagyszalókra hívták meg lelkipásztornak. Nem szívesen vált meg tanári posztjától, hiszen lelkesedett az iskolai munkáért, de mivel szülei a falusi élet nyugalomát keresték, rábeszéltek a kínálkozó állás elfogadására, és ő teljesítette kérésüket. Nagyszalókon három évig maradt, a szepesolasziak kérésére ugyanis elfoglalta az ottani lelkipásztori állást 1807 novemberében. Szepesolaszi lelkipásztoraként elnyerte a „XIII. szepességi város szenátusi jegyzője” címet is. Maga Szepesolaszi nem az a helység volt Toperczer számára, ahol igazán szívesen maradt és zavartalan nyugalomban alkothatott. Ő mégis türelemmel viselte kedvezőtlen sorsát, és a szép hivatás kötelességeinek élt egészen haláláig. 1815. július 14-én halt meg egy fertőzés következtében, amelyet egy lázas beteg meglátogatásakor kapott.

Toperczert kortársai nemes lelkű, jámbor szívű és mélyen hívó embernek tartották. Cselekedetei magukon viselték azokat a szép érzéseket, amelyek egyenes, jóra való lelkiületét eltöltötték. Tiszta erkölcsű ember volt, és e tisztaság és a nagyfokú lelkiismeretesség folytán szellemét, kedélyét nagyfokú vidámság jellemezte, va-

lamint bensőséges részvétele a társasági élet tiszta örömeiben. Társaságban a teljes szerénység, a humanitás jellemezte, barátai pedig töretlen kedélyű, egész lelkét odaadó férfiként ismerték.

Toperczer jellemvonásai közül kiemelkedik a szülei iránti önfeláldozó szeretete.

Mint tanárnak kiváló tehetsége volt a tanításhoz és ahhoz, hogy hallgatói számára az anyagot szemléletessé tegye. Ezzel is magyarázható, hogy tanársága alatt nagyon sok jó dolgot alkotott. A lőcsei iskola állapota egészen közelről érintette, és kollégáival, akkori tanártársaival, Liedemann-nal és Fuchsszal fáradhatatlanul munkálkodott a felemeléséért. Ugyanilyen buzgalommal dolgozott a Liedemann által létrehozott nevelőintézetben is.

Azt, hogy milyen nagy volt a rendszeretete, milyen pontosan és lelkiismeretesen látta el a hivatás adta teendőit, s hogy milyen szorgalommal dolgozott tovább az önképzésén, jól tanúsítja az 1789-től 1815. június 15-ig vezetett naplója (*Diarium*). Azt mondhatni: ami szépet és jót írja életében tett, az mind megtalálható benne. Voltak szemtanúi annak, milyen buzgalommal folytatta a Biblia tanulmányozását annak eredeti nyelvein. Hogy e tekintetben igazi előrehaladást tehessen, olvasatlanul s figyelmen kívül hagyta azon újabb írásokat, amelyek a maga korában a leghíresebb egzegétáktól megjelentek.

Amilyen alapos volt Toperczer a teológia szakterületén, ugyanilyen volt a filozófiában és a történelemben is, de kiváltképp az esztétikában jeleskedett. Latinsága – előadott és írt latinul – tiszta és klasszikus eleganciájú volt.

Bizonyára írónak arathatta volna legnagyobb sikerét, de kéziratok közül keveset tudott publikálni. Nyomtatásban csak jénai doktori disszertációja (*Dissertatio philosophiae de Aesthetica transcendentali*, 1792) jelent meg a neve alatt. A dolgozatunkban is említendő két tanulmánya (*A görögök erkölcséről és ízléséről a barátság és a szerelem tekintetében*, ill. *Az emberi természet önhasznú és nem-önhasznú ösztönéről*) anonim jelent meg Michael Wagner, a széleskörűen művelt kantiánus szellemű felső-magyarországi származású bécsi orvos kétkötetes antropológiájában, amely tanulmányokat tartalmazott (*Beiträge zur philosophischen Anthropologie und den damit verbundenen Wissenschaften*. Wien, 1796. Bd. 2.)³ Ami jobban ismertté vált, az két prédikáció-szöveg (a nagyszalóki búcsúbeszéd és a szepesolaszi üdvözlőbeszéd), ám ezek nem adnak képet szerzőjük igazi képességeiről. Fennmaradt az apjáról, Johann Toperczerről írott latin nyelvű emlékezése is.

A sok kéziratban az utókorra maradt írás között volt Lőcse város története, valamint számos tankönyvnek vagy segédletnek szánt írás (teológiai, filozófiai és esztétikai tartalmúak), s nem utolsósorban egy kötetnyi költemény – mindezek többsége német nyelven. A soha nem rendezett és katalogizált kéziratoknak – sajnos – nem készült el a teljes listája (!).

Toperczer nagy szorgalommal és invencióval fordított görögből és latinból németre: Cicero-, Iszokratész- és Xenophón-fordításai elkészültek (pl. *Szókratész nevezetességei*), de tudomásom szerint sehol sem jelentek meg. Ugyanez vonatkozik sajnos a legtöbb, reményeink szerint mindmáig fennmaradt kézírataira, amelyek valós tudományos értékét soha senki sem vonta kétségbe, csak éppen megjelentetésükért nem tett lépéseket.

Életműve az „iskolai filozófián” való túllépés beszédes bizonyítéka. Emellett szól életrajzának az a tény is, mely szerint nyomon követte a kortárs Biblia-kutatást, és mindent elolvasott, ami csak eljutott hozzá. Feltevésem szerint sokáig levelezett jé-

nai tanáraival, F. Schillerrel, Forberggel és a többiekkel; egykori egyetemi társán, a (minden valószínűség szerint) szepességi Michael Wagneron keresztül pedig feltehetően a weimari klasszika más tagjaival is kapcsolatban állt.⁴

A jénai egyetem kisugárzása

J. Samuel Toperczer és más jeles szepességi személyiségek többnyire megjárták a magyarországi protestáns kollégiumokat, de igazi alma materüknek Jénát vallották. A kanti filozófia pedig a korabeli német tartományok közül Halle mellett csak Jénában élvez legitimitást.

Felvetődik a jogos kérdés: kantiánussá váltak-e a Jénában végzett szepességi tanárok?

Jéna nemcsak a kanti filozófia központja német földön, de az 1780-as, 1790-es években erősen modernizált és az iskolás oktatáson túllépő egyetemével (főként Goethe és a két Humboldt érdeméért) Németország elismert szellemi központja, megelőzve ebben Göttingent. A kor legjobb német tudósai sereglének ide, pezseg az élet: kutatás és oktatás egységbe kerül, a később kiteljesedett humboldti egyetemkoncepció már most – igaz, csak pár évtizedre – megvalósul.

A jeles szepességi személyiségek közül legalább négyen (a két Genersich, Samuel Fuchs és J. Samuel Toperczer) tanultak akkor Jénában, amikor ott a kantiánus Carl Reinhold filozófiaprofesszor, Friedrich Schiller történelemprofesszor, a közeli Weimarban pedig J. G. Herder tiszteletbeli teológiai professzor tanított, ill. doktoranduszokat fogadott.

Carl Reinhold – mint ismeretes – vonzó Kant-esszéi alapján kapott katedrát Jénában 1787-ben, és a kompendiumirodalom szerint erősen Kant-követő, Kantot népszerűsítő filozófiatanár és filozófiai író volt.

Friedrich Schiller, aki Goethe ajánlására 1784-től 1799-ig történelemprofesszor a jénai egyetemen, 1790–1794 között egyetemi pályájának legnagyobb sikereit aratja, tele van az előadóterem, egyes tanítványaival baráti viszonyba is kerül,⁵ Samuel Toperczer is ezek közé tartozik. Toperczer Jénába érkezésekor (1791) Schiller lelkes Kant-rajongó, távozásakor (1794) pedig Schiller a kanti rigorózus morált kissé megficskázó Xéniák-versciklus (*Szelíd Xéniák*) társszerzője, s szerzőségében a nagy tekintélyű Goethe látszólag erősíti a pozícióját (a versek egy részét együtt írják). Ami a teoretikus – filozófus – Schillert illeti, 1793-ban már – a kanti útról kisé letérve – *Az ember esztétikai nevelésén* dolgozik, amelyben tudvalevően valamelyest elhatárolódik a kanti morál-pozíciótól (Goethével párhuzamosan), és az erkölcsi akaratot (Wollen) egyfajta esztétikai neveléssel véli elérni. Nos, kissé egyszerűsítve: Schiller – modern szóval élve – filozófiai antropológiát művel legtöbb dolgozatában, és közel kerül a herderi historizáló vonalhoz, közben távolodva kissé Kanttól. Ilyen hatások alól aligha vonhatta ki magát akár J. S. Toperczer, akár a későbbi lőcsei líceumi tanár, S. Fuchs, akár a szintén szepességi s a korábban szintén jénai diák: az antropológus-orvos Michael Wagner.

Carl Reinhold Jénába kerülésekor valóban kantiánus volt; Jéna – Göttingen mellett –, mint mondtuk, az egyetlen német egyetem, ahol – a miniszter, majd egyetemi kurátor Goethe ügyes taktikázásának és progresszív gondolkodásának köszönhetően – a kanti filozófiát tanítani lehet, ill. szabad.

lattalannak ítélt korai német felvilágosodás alakjaival ellentétben – az első komoly, újat hozó filozófus, aki Goethét meggyőzte: érdemes a filozófiával foglalkozni. És ennek a kiegyensúlyozó hatásnak azért nagy a jelentősége a mi szempontunkból, mert a jénai egyetemen éppen ennek folytán nem válhatott jellemzővé sem az antikantiánus nézőpont, hiszen ez Goethe szemében magának a tudományosság-nak a támadását jelentette volna, sem a Kant-epigonáság.¹²

Johann Samuel Toperczer kantiánus eszméi

Johann Samuel Toperczer életműve tehát igen gazdag volt, öt kinyomtatott tanulmánya mellett tucatnyi fontos és terjedelmes kéziratot hagyott hátra,¹³ és nehéz megállapítani, vajon a megjelentek vagy a kéziratban lappangók voltak-e a fontosabbak. Megállapításaim nagyrészt a megjelent írásokra alapoznak, míg a kéziratok hagyatékból csak a feltárt önéletrajzra és Melzer adataira szorítkoznak.

Szólni kell mindenekelőtt arról, hogy érdeklődésének előterében a kantiánus filozófia és esztétika állt, témái, a feldolgozás módszerei erre vallanak.

Doktori disszertációja már a témaválasztásban is kiállítás a kanti ismeretelmélet mellett, hiszen címe a transzcendentális esztétika volt (vezető tanára, Friedrich Carl Forberg pedig a kor egyik prominens kantiánus filozófusa, aki Reinhold baráti körének tagja és a bécsi felvilágosodás alakjainak tisztelője).

A második bizonyíték pedig az, hogy két írása jelent meg abban a nevezetes, a filozófiai antropológiáról szóló kötetben, amelyben Michael Wagner prominens kantiánusok (Lazarus Bendavid, Johann Benjamin Erhard) írásait gyűjtötte össze. Az akkori Bécsben ilyen írásokkal a közönség elé lépni nagy merészség volt, és ez magyarázza azt, hogy több szerző, köztük Toperczer tanulmánya név nélkül jelent meg.

Az emberi természet önhasznú és nem-önhasznú ösztönéről című, e kötetben publikált tanulmányának pontos keletkezéstörténetét nem tudjuk, de az jól kivehető, hogy témaválasztása és szóhasználata a kantiánus Reinholdot követi, amennyiben morálfilozófiai jellegű. Ugyanis a német felvilágosodás újra meg újra elővett problémájára, a „boldogság” (Glückseligkeit) kérdésére keresi a kantiánus választ.

Toperczer a kriticizmus korában szerencsés módon kritikai álláspontot tudott elfoglalni híres jénai tanárai irányában is. Nagyra becsülte tudásukat, megtanulta tőlük, amit csak lehetett, de volt annyira önálló intellektus, hogy nem követte őket minden tetszetős, de bizonytalan útjukon. Igaz ez kiváltképp Carl Reinholdra nézve. Reinholdot, a kitűnő tanárt és lelkes Kant-interpretátort, aki – mint említettük – éppen magyar diákjai kedvéért tartott speciális kollégiumot *A tiszta ész kritikájából*, nagyra becsülte, de doktori disszertációját nem nála írta. Ennek okát nem vizsgálta a filozófiatörténet, de valószínűleg közrejátszott benne az az éles fordulat is, amit Reinhold tett 1789-ben, amikor egy könyvében (*Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögen*) mintegy revideálta a kanti ismeretelméletet, mégpedig egy korábbi, végső soron wolffi pozícióból. A kortárs Kant-interpretátorok és Kant-epigonok (Erhard és mások) erre élesen elítélő hangon reagáltak, s maga Kant is visszautasította rendszerének „kiegészítését”, jöllehet ezt visszafogottan és a baráti hangot mindig megtartva tette. Reinhold maga meggyőződéssel vallotta, hogy tökéletesítette Kantot, és nem vette észre, hogy axiomatikus tudományfelépítése a filozófiában alkalmazhatatlan. Az addig nagy közönségsikere-

ket arató Reinhold ettől kezdve – úgy tűnik – mindinkább magára maradt, és hamarosan távozott is jénai sikerei színhelyéről.

Amiben viszont Toperczer Reinhold követője maradt, az a népfelvilágosítás reinholdi programja, amely a kiművelt nép feltételezésén alapult. Ez már involválta az erkölcsi kérdések felé való közeledést: a gyakorlatban is használható filozofálást. Toperczer antropológiai tanulmányai nagyjából tehát ezt az irányt követték, de úgy, hogy nem ismételte meg Reinhold említett módszertani hibáját. Reinhold „képzet”-fogalma (Vorstellung) ugyanis átment a morálfilozófiába is, és pl. merev választóvonalat húzott az anyagi ösztön (Stofftrieb) és a formai ösztön (Formtrieb) között, mert az első végső soron az önhasznúságot, a második a nem-önhasznúságot involválja.

Toperczer a maga tanulmányában korrekt, kriticista elemzésnek veti alá mindkét ösztönt, s végül képes egyfajta szintézist teremteni közöttük:

„Így tehát a belső elégedettség az a kötelék, amellyel elválaszthatatlanul összekötődik egymással a két ösztön, az önhasznú és a nem-önhasznú egy érzékileg racionális lényben. A nem-önhasznú ösztön kielégülése által az önhasznú számára az érzéki élvezet előidézésében egy olyan tárgyat produkál, amely a boldogság (Glückseligkeit) fő alkotórészét képezi, és e tárgyon keresztül hat rá. Az önhasznú azért, mert egyáltalában élvezetre, s ennél fogva erre a tárgyra is törekszik, a nem-önhasznú ösztönt ennek előidézésére csábítja. A belső elégedettség vagy az érzéki élvezet éppen ezért mindkét ösztönnel közeli rokonságban van: az önhasznúval azért, mert mint élvezet az érzéki érzékösségen alapszik; a nem-önhasznúval pedig azért, mert ennek kielégítésével vagy az erkölcsi törvénnyel valami tisztán racionálisat és nem-önhasznút produkált.”¹⁴

Toperczer tehát azon az állásponton van, hogy összeegyeztethető, szintézisbe hozható az említett kétféle ösztön, amennyiben úgy véli, hogy a boldogság és a moralitás részlegesen empirikus egysége mint belső elégedettség az az összekötő szál, amely a két ösztönt egy érzéki és racionális lényben eltéphetetlenül összekapcsolja egymással. Itt említjük, hogy az adott téma e konkrétságban nem található meg sem Kantnál, sem Herdernél.

Toperczer másik, ugyanebben a kötetben megjelent név nélküli tanulmánya (*A görögök erkölcssei és ízlése, a barátság és a szerelem aspektusában*) olyan gondolatmeneteket és módszertani megoldásokat tartalmaz, amelyek leginkább az alapelvekben Kant-tanítvány Herder historicista műveiben, kiváltképp az *Eszmé*kben található meg, de elvontabb, kifejtetlen formában.¹⁵

A barátság és a szerelem történetének felvázolásánál Toperczer valójában szeretett görög világát emeli ki, és mintegy példaszzerű vonásokkal ruházza fel. A herderi historizmust követve mindkettőt a maga korába helyezi, és abból kívánja megmagyarázni. A más és más megjelenési forma a más és más történeti kornak a szülőtte: önmagában nem érthető meg.

Lássunk néhány szövegrészt ebből a tanulmányból, amely az egykori görög demokrácia aranykorát is ábrázolja témája szemszögéből!

„A szerelem története, vagyis az egyes módozatok filozófia-történeti ábrázolása, amire ez a vonzalom (Neigung) a különböző korokban és különböző nemzetek körében szert tett, valamint azon okok kifejtése, amelyek ezt előidézték, igen érdekes probléma volna, melynek megfejtése az emberi történet körének kibővítése szempontjából és egyáltalában az emberiség története szempontjából igen fontos lenne. Hogy ez a vonzalom, amennyiben az ember természetében nyeri alapját, bizonyos

általános jegyekben nyilvánul meg, melyek nem véletlen okokból vezetendők le, bizonytalansággal nem szorul bizonyításra. A nemi szerelem éppen ilyen módon nyilvánult meg és ugyanazokra a célokra törekedett a vadembereknél csakúgy, mint a művelt népeknél, a régebbieknél, akár csak az újabbaknál. Ám mégis ugye mennyire és mennyire mások voltak a fogalmak, amelyek e hajlamra befolyást gyakoroltak különböző korokban és különböző nemzeteknél. Nemde különböző árnyalatokat öltött ez a szerelem a klíma, a gondolkodásmód, a kultúra és egyéb véletlen körülmény szerint? Egy tahiti őslakos, aki szerelmi vallomást tesz egy barna bőrű leányzónak; egy görög férfiú Ganymedesének társaságában, avagy hetéráinak körében; egy ázsiai férfi a maga háremében cserkesz nőinek körében; egy lézengő ritter a lovagkor idejéből; egy enyelgő francia a fiatalabb Crebbion korából, egy szolgálattelvő lovag az újabb olaszok körében; és a mi Wertherünk és Siegwartunk könnyfakasztó emléke – ó mily feltűnő ez a sok-sok különbség!¹⁶

A barátság és szerelem alakulása a görög ókorban lényegében a görög szabadság-eszméből nyer magyarázatot, láthatóan ez a szerző fő magyarázó elve:

„Ez a szép irány, amely felé az emberi szellem a kultúra első csúcsánál elindult, sajátos ízlést hozott el a különböző népeknél, de különösen a görögöket tanította meg a jó ízlésre a férfias viselkedés és barátság terén.

A *szabadság érzése*, amely a görögök lelkét a Görögországban való megtelepedésük óta eltöltötte egészen addig a pillanatig, amikor a rómaiak despotizmusa következtében elvesztették nemzeti létüket s ezáltal a nemzeti szellemüket is; ez az érzés szembevető hatást gyakorolt vallásukra, törvényhozásukra, politikai alkotmányaikra és erkölcsükre; *ízlésük korai kifejlődése* és az abból kinövő, szinte az örültségig menő *entuziazmus* minden szép iránt egészen sajátos jelleget kölcsönözött a férfibarátságok iránti eme hajlamnak.

Tudjuk, milyen féltékenyen őrizték a görögök politikai szabadságukat, és mennyire csakis ez a republikánus érzés tette lehetővé számukra, hogy fenntartsák létüket a perzsa zsoldosok szörnyű seregei ellen. De vajon nem illett-e bele e dicső gondolkodásmódba az őstől örökölt magasabb barátság-fogalom, és vajon szükségképp nem a szakadatlan függetlenségi törekvésük járult-e hozzá jótékonyan egy olyan hajlam továbbéléséhez, amely szerint a bátor és szabadságszerető férfiak közti szorosabb szövetség által kell fenntartani a függetlenséget az uralomra törő szomszédok vagy a dőlő despoták ellen.

Ily módon ezek a legrégebbi korok szükségleteiben megalapozott és a görög szabadságérzéssel mindig továbbélő fogalmak a férfibarátságról fokozatosan összekeveredtek a politika alapelveivel. Már a legrégebbi görög törvényhozók használhatónak találták ezt a hajlamot a maguk törekvéseire.¹⁷

Toperczer a fentebb elemzett fő művei mellett számos – latin és német nyelvű – tankönyvként használt segédletet írt a filozófia elemeire, a teológiára, a történelemre és az iskolai oktatás módszertanára vonatkozólag, amelyek bizonytalansággal túllépték a régi iskolás oktatás („schulische Lehre”) horizontját, és a tudós kutató szerzői nívókat árulják el. Ezekre azonban csak a kisszámú szekundér irodalomból következtethetünk, e kéziratok feltárása és interpretációja még előttünk álló feladat.

Mindamellet Toperczer példáján jól látható, hogyan kapcsolták össze a szepesség tanárok a felvilágosodás korában az európai élvonalhoz tartozó jénai egyetem gondolatiságát és kantianus eszméit a líceumaikban folyó oktató munkájukkal, felülmúlva a kortárs magyar iskolák színvonalát. Ezt a munkát nagy áldozatkészség-

gel, hivatástudattal, magas szintű önképzéssel végezték, ami alapul szolgált a további előrelépésekhez.

Jegyzetek

1. Jakob Melzer: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau und Leipzig, 1833, 308. p.
2. Ordinációs könyvek jegyzéke. 240–241. p. A Tiszai Egyházkerület adatai. Országos Evangélikus Levéltár, Budapest.
3. [J. S. Toperczer:] Über den eigennützigen und uneigennützigen Trieb in der menschlichen Natur; Über die Sitten und den Geschmack der Griechen in Rücksicht auf Freundschaft und Liebe. In: Michael Wagner (Hg.): *Beiträge zur philosophischen Anthropologie und den damit verbundenen Wissenschaften*. Bd. II. 1796, 88–126. és 127–222. p.
4. Melzer: i. m. 303. skk.
5. Vö. Günter Steiger: *Goethe, die Universität Jena und die Naturwissenschaften*. Jena, Fr. Schiller Universität, o. J., 18–19. p. – Vö. v. P. Baumgart und N. Hammerstein (Hrsg.): *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit*. Nendeln-Liechtenstein, 1978, 299. skk. /Wolfenbütteler Forschungen, 4./; – Dániel Anna: *Schiller világa*. Budapest, Európa, 1988, 158. p.
6. Vö. *Slovenský bibliografický slovník*. Martin, Matica slovenská, 1994.
7. Herder jeles életrajzírója, Rudolf Haym sem zárja ki ezt az állítást. In: Rudolf Haym: *Herder*. II. Bd. Berlin, Aufbau-Verlag, 1954.
8. Werner Sauer: *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration. Beiträge zur Geschichte des Frühkantianismus in der Donaumonarchie*. Amsterdam, Rodopi, 1982, 129–131. p.
9. Lásd Toperczer idézett tanulmányait.
10. Ph. Pinel: *Philosophisch-medizinische Abhandlung über Geistesverrichtungen...* (Wien, by Carl Schaumberger u. Comp., 1801) német kiadásának fordítója Michael Wagner, aki magát az orvostudomány doktorának és a Jénai Mineralógiai Társaság levelező tagjának mondja. A szerény fordító köntösében fellépő M. Wagner az előszavában háromszor használja az a priori kifejezést, és éles különbséget tesz a Verstand és a Vernunft között.
11. Lásd Steiger: i. m. 18–19. p.
12. Goethe egyetemszervezési-reformer tevékenységéről és a Humboldt testvérekkel a modern egyetemért kifejtett együttműködéséről lásd Steiger: i. m. – Vö. v. P. Baumgart und N. Hammerstein (Hrsg.): *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit*. Nendeln-Liechtenstein, 1978, 299. skk. /Wolfenbütteler Forschungen, 4./
13. Vö. Melzer: i. m. 306–308. p.
14. *Über den eigennützigen und uneigennützigen Trieb in der menschlichen Natur*. Uo. 125–126. p. (A szöveget saját fordításomban közlöm.)
15. Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Bd. 1. Berlin–Weimar, Aufbau-Verlag, 1965, 275. p.
16. *Über die Sitten und den Geschmack der Griechen in Rücksicht auf Freundschaft und Liebe*. 127–128. p. (A szöveget saját fordításomban közlöm.)
17. Uo. 145–146. p.

JÁNOS RATHMANN

JOHANN SAMUEL TOPERCZER'S THOUGHTS

Johann Samuel Toperczer (1770–1815), was one of the best teachers of the well-known Levoča Grammar School, who wrote numerous studies. The work tries to give a picture of the direction of Toperczer's ideas according to his published studies. The author introduces his life and career according to accessible sources. Later, he describes his school-years, emphasising that in that decade, in the 90s of the 18th century, Jena was Germany's acknowledged intellectual centre and one of the centres of the Kantian philosophy and ideology. Perhaps Toperczer's way of thinking, that was based on solid Kantian foundations, could go beyond criticism. He understood his great master, Kant, and the Kant-interpretators of his time, e.g. Forberg, Reinhold, Schmid, and his kind teacher, and historian at the Jena University, Schiller. He was inspired by them for achieving knowledge and independent thinking. Although, he was also inspired by the Jena University itself, and by the creative atmosphere of the Goethe-spirited university that at that time was progressive. Thus, the study places Toperczer's thinking to that milieu in which it in fact was created: to the Kant-originated spirituality of C. Reinhold, Fr. Schiller, J. G. Herder. Outgoing from this, the author examines the main idea and concept of Toperczer's two biggest studies. The first – considering its topic – describes one of the ideas of enlightenment, the philosophical issue of achieving happiness by people, that is approached from newer and newer aspects, while the second one describes in detail the historical forms of love and friendship in life of the ancient Greek culture.

The work's conclusion is that Toperczer's unrevealed works are of great value and the his career that remained in torso could produce original ideological elements.